

Usporedba Markovićeve i Arnoldova rektorskoga govora¹

Bojan Marotti

1. Markovićev govor 1881. g.

Na današnji dan, prije 142 godine², održao je Franjo pl. Marković svoj znameniti rektorski govor pod naslovom *Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.*³, koji po svojoj važnosti, zamašitosti i dalekosežnosti zauzimalje stožerno, upravo „čvorišno“ mjesto u povijesti hrvatske filozofije. Utoliko njegovu vrijednost, posebice za ono što bi se moglo nazvati „hrvatskom filozofijom pisanom hrvatskim jezikom“, nije moguće precijeniti. Valja odmah dodati i to da smo svi mi ovdje, koji sada govorimo o Gjuri Arnoldu, u određenome smislu, Markovićevi nasljednici, pa također,

¹ Ovaj je članak rezultat istraživanja na projektu *Nove teme u hrvatskoj filozofiji od 1874. do 1945. godine*, IP-2022-10-5438, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

² Tj. 19. listopada 1881. Istoga je dana, ali 2023., u Matici hrvatskoj bio održan znanstveni skup *Gjuro Arnold. U povodu 170. obljetnice rođenja*.

³ Vidi „Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.“, govor nastupajućega rektora Franje Markovića, u knjizi: *Govori rečeni prigodom instalacije rektora na Kr. hrv. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu za školsku godinu 1881./82. obavljene dne 19. listopada 1881.*, Zagreb, 1882., 15–39. Navodim prema pretisku objavljenome u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1–2, 1975., 255–279.

htjeli to ili ne htjeli, i Markovićevi sljedbenici (utoliko što se uopće bavimo poviješću hrvatske filozofije).

Sedam i pol godina prije, 27. travnja 1874., car Franjo Josip I. imenovao je Franju pl. Markovića prvim „redovitim javnim profesorom za filozofiju teoretičku i praktičku i za poviest filozofije“ na tadašnjem Mudroslovnome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.⁴ Na jesen iste godine, naime u zimskome poljeću akademske godine 1874./1875., Marković je započeo s predavanjima, i to s uvodom u filozofiju (4 sata) i s predavanjima iz estetike (4 sata).⁵ Vrijedno je spomenuti da je iste godine, svega 5 dana prije Markovića, 22. travnja 1874., u Beču profesuru preuzeo Franz Brentano, te da je ondje također bio Robert Zimmermann, kod kojega je Marković dvije godine prije, 8. ožujka 1872., doktorirao, pa je te 1874. ono što se u novije vrijeme zove „austrijska filozofija“, a što je početkom devetnaestoga stoljeća započeo Bernard Bolzano u Pragu, dospjelo do svoje pune zrelosti, a dio je, ili odvjetak toga filozofskoga kruga, toga misaonoga obzora, ili pak duhovnoga *milieua*, zacijelo bio i naš Marković.⁶

Te činjenice da je prvi profesor filozofije na obnovljenome Sveučilištu u Zagrebu, te u vezi s time i svoje odgovornosti, kako u pogledu same filozofije, tako i s obzirom na buduće naraštaje, Marković je bio u potpunosti svjestan. Spomenuta se svijest očituje na mnogim mjestima u Markovićevo djelu, pa tako i u njegovu rektorskome govoru.⁷

⁴ Vidi o tome pitanje u knjizi: Ivan Peklić, *Život i djelo Franje Markovića*, Zagreb / Križevci, 2014., 48.

⁵ Isto, 49.

⁶ O tome sam pisao na više mjesta, a ovdje prenosim u vrlo sažetu obliku. Pitanje o tome vidi npr. u: Bojan Marotti, „Markovićeva kritika Hegelove logike“, *Rad HAZU* 539, 2019., 33–96, posebice 36–44 (poglavlje „Filozofsko i duhovno okruženje Franje pl. Markovića“). Isti je rad, sa stanovitim izmjenama, objavljen i u knjizi: B. Marotti, *Tročlani sklop. Ogledi o filozofiji jezika*, Zagreb, 2021., 87–122, posebice 90–98. Vidi i englesku inačicu, s određenim prilagodbama za nehrvatskoga čitatelja: B. Marotti, *Marković's Critique of Hegel's Logic. Franjo Marković and the so-called "Austrian Realism"*, Zagreb, 2020., posebice 13–27 (poglavlje „Franjo Marković's philosophical and spiritual environment“).

⁷ Općenito o Markovićevo životu i radu vidi u spomenutoj monografiji Peklića,

Grubo uzevši, taj se njegov govor može podijeliti na tri dijela. Prvi je dio vrlo kratak, recimo uvodni, nekoliko redaka i svega jedna rečenica, u kojoj veli da kani „prikazati u kratkoj crti **filosofijske** radnike sinove naše domovine u prošla četiri vieka od 15. do 18., i iztaknuti one pobude, koje nam današnjikom njihov rad podaje“.⁸ Zatim slijedi drugi, najopširniji dio, gdje Marković navodi 34 hrvatska filozofa, ako brojimo i one koje spominje samo u bilješkama, katkada vrlo oprezno, i sa stanovitom ogradom, poput Julija Dalmate ili Ambroza Šibenčanina u bilješci 8.⁹, oslanjajući se pri tome na Kukuljevićevu raspravu

Život i djelo Franje Markovića, posebice 11–42. Vidi također: Vjekoslav Klaić, „Dr. Franjo Marković“, *Vienac* 21, 24. svibnja 1884., 335–337; 24, 14. lipnja 1884., 384–386; 38, 20. rujna 1884., 608–611; Branko Vodnik, „Franjo Marković“, *Suvremenik* 2, 1906., 81–96; 3, 1906., 161–178; Ljuboje Dlustuš, *Dr. Franjo Marković. Njegov život i rad*, Osijek, 1915.; Krsto Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, Zagreb, 1917.; potom poznatu raspravu: Albert Bazala, „Filozofijski portret Franje Markovića“, *Rad JAZU* 224, 1921., 221–312 (kao knjiga: A. Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, Zagreb, 1974.); zatim Antun Barac, „Članak o Franji Markoviću“, *Članci o književnosti*, Zagreb, 1935., 9–52; Ivan Čehok, „Franjo Marković“, u knjizi: Franjo Zenko (ur.), *Novija hrvatska filozofija*, Zagreb, 1995., 31–45 (*Hrestomatija filozofije*, sv. 10.); Vladan Švacov, „Franjo Marković“, *T & T 2*, 1995., 27–47; Srećko Kovač, „Die kroatische Philosophie des 19. Jahrhunderts, Čučić und Marković. Ein Überblick“, u knjizi: Jure Zovko (Hrsg.), *Kroatische Philosophie im europäischen Kontext*, Sankt Augustin, 2003., 93–110; Valentina Papić Bogadi, I. Peklić, „Kazališna umjetnost i Franjo Marković, s posebnim osvrtom na recepciju u novinama na njemačkom jeziku“, *Podravina* 21, 2012., 77–97, posebice 77–85. Vidi k tomu i B. Marotti, „Franjo pl. Marković“, pogovor knjizi Franjo pl. Marković, *Etika*, kritičko izdanje priredio i pogovor napisao B. Marotti, Zagreb, 2016., 199–241, posebice 199–205, te B. Marotti, „O Markovićevim filozofskim rukopisima u arhivima HAZU“, u knjizi: isti, *Prema domovini misli: Oglеди o hrvatskoj filozofiji od Markovića do Cipre*, Zagreb, 2019., 27–62, posebice 37–43.

⁸ Vidi „Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.“, 17. Razmaknuti slog iz izvornika prenosim masnim kosopisom. Tako i nadalje.

⁹ Isto, 36, bilj. 8. Usp. ovu rečenicu: „U rečenom predgovoru na strani XVIII spominje se Julijo Dalmata dominikanac, koji da je oko 1460 napisao: opus de animae potentiis, a na strani XXIV medju mudroslovci Ambroz Šibenčanin, kojega da Juraj Šišgorić g. 1477 pjesmom slavi kao filozofa.“

pod naslovom *Marko Marulić i njegovo doba* objelodanjenu 12 godina prije u prvoj knjizi *Starih pisaca hrvatskih* kao uvod u *Pjesme Marka Marulića*.¹⁰ Pri tome ustvrđuje da se dvama najvećima, Franjom Petrićem (Marković ima lik *Petriš*) i Rugjerom Boškovićem¹¹, ne može podrobnije baviti, ili pak, kako kaže, „od tih dva najslavnija, koji stekoše trajno mjesto u svjetskoj poviesti filosofije, napomenuti mogu samo mimogred“, ali i o jednome i o drugome najavljuje posebnu raspravu¹², što je u vezi s potonjim i učinio 6 godina poslije.¹³ S druge pak strane, od preostalih trideset i dvoje najviše prostora poklanja Nikoli Vitovu Gučetiću i njegovu *Dijalogu o ljepoti* (*Dialogo della bellezza*), naglašujući pri tome „novotu“ koju, u usporedbi s Platonom, uvodi Gučetić, naime „da su mu razgovornici u dialogu – dvie gospodje: slavljena s ljepote i umnosti Flora Zuzorićeva, pjesnica hrvatska, i supruga Marija“.¹⁴ Stoga, po Markovićevu mišljenju, Gučetićev dijalog ima „značaj **lirski**“, čime se razlikuje od Platonovih dijaloga, koji da su „**dramatični**; jerbo Platon dovodi u razpravni jak sukob filozofe **protivnike**“.¹⁵ A zatim dodaje:

¹⁰ Evo što o njima kaže Kukuljević: „Julijo Dalamatin, dominikan, koji oko g. 1460 napisà: »Commentarios super XII. Prophetas minores« i »Opus de Animae potentiis«., te: „U nauku **mudroslovja** proslavili su se u ono doba **Ambroz Šibenčanin**, doktor Mudroslovja, o kojem njegov sugradjanin Juraj Šišgorić g. 1477 pjeva [...]“. Vidi Ivan Kukuljević Sakcinski, „Marko Marulić i njegovo doba“, u knjizi: *Pjesme Marka Marulića*, skupio I. Kukuljević Sakcinski, Zagreb, 1869., I–LXXVII, navodci na str. XVIII. i XXIV. (*Stari pisci hrvatski*, knj. 1.).

¹¹ Vidi „Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.“, 17–18.

¹² Isto, 35 i 36, bilj. 1. i 2.

¹³ Vidi F. Marković, „Filosofijski rad Rugjera Josipa Boškovića“, *Rad JAZU* 87–88–90, 1887. – 1888., 543–716 (Život i ocjena djela Rugjera Josipa Boškovića, uspomeni prve stogodišnjice smrti njegove posvećuje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.).

¹⁴ Vidi „Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.“, 28.

¹⁵ Isto, 29.

„Po tom zaostaje Gučetićev dialog mnogo za Platonovim u pogledu umjetničke živosti te pokretnosti a i dosjetne oštine kako i u pogledu filozofske dubljine, svestranosti te jasnoće; ali ga resi miris nježne udvornosti i ljubeznosti moderne.“¹⁶

Napokon treći dio, koji se može smatrati svojevrsnim zaključkom, a koji obaseže nešto manje od triju stranica. Naoko se čini, do toga trećega dijela, kao da se Marković zalaže za historiografsko istraživanje povijesti hrvatske filozofije. No to je samo prividno, jer slijedi, moglo bi se reći, neka vrsta obrata. Obrata, koji se i sam odvija u nekoliko koraka. Taj zaključni dio Marković naime započinje ovim riječima:

„Nam danas, dočim iz nova počimamo filozofijsku radnju hrvatskoga naroda, podaju nacrtani prošlovjekovni naši prekovalebitski filozofijski pisci krasnu zadaću. Dosada kao da ni nepostoje za nas; pridobijmo ih za nas.“¹⁷

Prema tome, Marković najprije podsjeća da te 1881., kada je preuzeo rektorsku dužnost, a uistinu od 1874., kada je obnovljeno Zagrebačko sveučilište, „filozofijska radnja hrvatskoga naroda“, tj. hrvatska filozofija, ponovno započinje, ima svoj novi početak. Stoga se postavlja pitanje kako treba započeti. Ili, malo strože, kako treba utemeljiti taj početak. Treba li početi od ništice? Treba li vlastitu filozofiju izgrađivati od svojevrsnoga „nultoga stanja“, kao da prije ničega nije bilo? Markovićeve je odgovor niječan, jer dakako, ne stoji to da ničega nije bilo. Premda, kako kaže¹⁸: „Oni naši stari pisci ne samo da su davno utrnuili životom, nego njihovo duševno svjetlo ni nedopire danas do nas.“ No odmah dodaje¹⁹: „A samo do nas je, da **dopre** [...]“. Jer:

„Za sada rád onih naših starih pisaca tako malo za nas postoji, da niti djela njihova – koja bi sastavljala doduše malenu ali za nas pristojnu filozofijsku knjižnicu – nemamo ovdje u našem prosvjetnom srjedištu, osim jedno desetak ih, nego ih moramo iz svega tudjega svieta tek tražiti i pobirati, moramo reć bi poput Medejina otca colligere dissecta et disjecta membra.“²⁰

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto, 32.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

I tu bi još moglo izgledati da Marković upozorava na stanovitu historiografsku ili, recimo, kulturološku zadaću. Potrebno je skupiti sva djela naših starijih filozofa, da ih imamo u Zagrebu, „u našem prosvjetnom srjedištu“, i potom ih proučiti, kako bi opća povijest hrvatske kulture bila zaokružena. Međutim, dalje veli ovako:

„Nu ovo pribiranje nema se obaviti samo u tvarnom nego i u duševnom smislu. Mislim onih pisaca, zaodjenutim – prema tadanjemu običaju – u staro tudje ruho, podati valja nov, narodni glas: onda će tek njihov rad **oživjeti**, jer će onda tek moći unići u organizam duševne skupnosti narodne, onda će tek njihove misli prestati biti dissecta et disjecta membra.“²¹

Dakle, djela naših starijih filozofa, osim što ih treba skupiti, istražiti i proučiti, ujedno valja i prevesti na hrvatski jezik, tj. zaodjeti ih u „nov, narodni glas“. Istom će tada to njihovo „duševno svjetlo“ doprijeti do nas. A to je ono što mi moramo učiniti i zato stoji do nas da ono doista i dopre. Kako bi dodatno razjasnio što zapravo hoće reći, Marković rabi jednu sliku pa veli da ima zvijezda koje su davno utrnule, ali ipak i dalje ljudima svijetle. Drugim riječima – želimo li ostati kod navedene slike – mi moramo preuzeti to svjetlo, i posve ga upiti. Zapravo, moramo prihvatiti pruženu ruku i otvoriti se za njihovu misao. I sada zaključuje Marković:

„Nu od sada nam, pošto ih izučimo i narodnim glasom oživimo, koristiti će mnogo: s njimi ćemo upoznavati Platona, Aristotela i Plotina, s njimi krasno doba talijanske i u obće evropske renaissance, s njimi ćemo stupiti u uzvišeni hram umlja svjetskoga – ne doduše kao već domaći, nu premda kao kasne pridošlice, to bar s **častnim putnim** listom iz dobe duševnoga preporoda Evrope.“²²

Kada dakle duhovno prihvatimo njihovu misao, kada se uspijemo posve sroditi s njihovim mišljenjem, uz njih ćemo, tako reći – s njima u rukama, tj. razumijevajući njihovo filozofiranje, istodobno upoznavati kako pojedine grčke filozofe, naravno ne samo grčke – moglo bi se

²¹ Isto.

²² Isto, 33.

dodati, tako i europsku renesansu. Ali to je samo jedna strana. Naime, uspoređujući stanje u hrvatskoj filozofiji, pa i njezin razvoj, njezinu povijest, sa stanjem u hrvatskoj književnosti i s njezinom poviješću, te pri tome uočavajući među njima znatne sličnosti, Marković kaže ovako:

„Kako su stari dalmatinski poglavito dubrovački hrvatski pisci, kad su ovdje kod nas prije četrdesetak godina iz zaboravi iznašani na svijet, pobudjivali razvitak naše nove književnosti u obće, tako mogu poslužiti oni stari pre-kovelebitski filosofi za razvitak naše nove radnje u **filosofijskih** naukah.“²³

I to je u stvari ključni stavak. Naime ključni stavak za nas koji „iz nova počimamo filosofijsku radnju hrvatskoga naroda“. Jer taj novi početak nije moguć bez povijesti hrvatske filozofije. Ona je njegov temeljni, gradbeni, ako se hoće – suuspostavljajući dio. Naime misa-ona bāčina²⁴ tih naših starih filozofa. I to je ta – markovićeovski rečeno – „domovina misli“. Koja je ujedno jedini mogući put do onoga što,

²³ Isto.

²⁴ Slabo potvrđena riječ *bāčina* birani je hrvatski lik za crkvenoslavjenski *baština*. Riječ je postala od praslovenskoga **batya*, što je zacijelo odmilica od **bratrъ* ‘brat’, dakle ‘bratac’. To u staroslavjenskome bude *bašta* ‘otac’ (odakle *baština*, upravo ‘očevina’), a u hrvatskome *bāca* ili *bāco* ‘bratac’, ‘baja’, ‘brajo’, ali i ‘otac’, te otuda *bāčina*. Profesor László u svome rukopisnome *Jèz'likovniĳu* kaže „bāština *csl.* = bāčina“, a zatim slijedi određaj značenja. O Lászlóovu sam *Jèz'likovniĳu* također pisao na više mjesta, ali prenosim ovdje sažeti opis iz svoje knjige *Prema domovini misli. Ogleđi o hrvatskoj filozofiji od Markovića do Cipre*: „Jèz'likovniĳ je svojevrstan rječnik ‘zanimljivih’ riječi, što ga je profesor László sastavljao više godina (velikim su dijelom to Lászlóove novotvorine). Obaseže oko 200 stranica, pisanih dvostupčano, te sadržava između 8000 i 9000 riječi. U cjelini je onaglašen, i to Vuk–Daničić–Budmani–Maretićevim petonadslovnim sustavom, a gdjegdje istodobno i (Lászlóovim) dvonadslovnim sustavom (tako je upravo u naslovu). Svaka se rječnična jedinica sastoji od natučice, pisane masnim pismenima, zatim slijedi opis značenja, pisan obično, a kadšto se donosi i kakav primjer porabe, koji je pisan kosopisom. U oblim se zagradama navodi izvor (ili tvorac riječi), a na kraju se obično nalazi srpska otpovjednica, pisana ćirilicom.“ Vidi Marotti, *Prema domovini misli*, 414 (ogled „László i filozofsko nazivlje“). O crkvenoslavjenštini u hrvatskome (književnome) jeziku pišem u istoj knjizi u ogledu „Je li nam *suština* nužna?. O sustavnosti hrvatskoga filozofskoga nazivlja“ (293–308).

i opet sam Marković, imenuje „domovinom mîsli“. Tako raznolikost mîsli (u povijesti hrvatske filozofije) utire put jednoj jedinoj, ali onoj pravoj mîsli.

2. Arnoldov govor 1899.

Istoga dana, 19. listopada, osamnaest godina poslije, „koji tjedan“, kako kaže, prije kraja (devetnaestoga) stoljeća, svoj je rektorski govor, pod naslovom *Filosofija, prirodne nauke i socijologija: (Riječ u prilog metafizici)*, održao Gjuro Arnold.²⁵ I Arnoldov govor ima jedan kratki uvod, a potom tri dijela, koja je on sam obilježio brojkama. U uvodnome dijelu Arnold ustvrđuje da se okončava stoljeće koje je samo sebe prozvalo prirodoslovnim zbog znatnih otkrića na području prirodnih znanosti, kao što su npr. elektromagnetizam i spektralna analiza, a spominje i „borbu za opstanak“²⁶, dakle teoriju evolucije. No dodaje odmah da je to samo na prvi pogled tako, ponajviše zbog primjene prirodnih znanosti, posebice zbog određenih tehničkih izuma, kao što su „brzjav i telefon“²⁷, ali da je devetnaesto stoljeće

²⁵ Vidi Gjuro Arnold, „Filosofija, prirodne nauke i socijologija: (Riječ u prilog metafizici)“, govor nastupajućega rektora G. Arnolda, u knjizi: *Govori izrečeni dne 19. listopada 1899. kod instalacije rektora za školsku godinu 1899./1900. u Kraljev. hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I.*, Zagreb, 1899., 21–42, navodak na str. 23. Općenito o Arnoldovu životu i radu vidi: Pavao Vuk-Pavlović, *Stvaralački lik Đure Arnolda*, Zagreb, 1934.; Branko Despot, *Filozofija Đure Arnolda*, Zagreb, 1970. (te drugo izdanje, Zagreb, 1976., također u knjizi: B. Despot, *Filozofija?*, Zagreb, 2000., 69–154); Damir Barbarić, „Gjuro Arnold“, u knjizi: Franjo Zenko (ur.), *Novija hrvatska filozofija*, Zagreb, 1995., 129–145 (*Hrestomatija filozofije*, sv. 10.); Zlatko Posavac, *Arnold kao estetičar: U kontekstu kontroverza hrvatske moderne*, Zagreb, 1996.; Daniel Miščin, „Izvori Arnoldovih metafizičkih obzora“, u knjizi: Đ. Arnold, *Vjera, filozofija i umjetnost. Govori i članci*, priredio i predgovor napisao D. Miščin, Zagreb, 2007., 7–39; D. Miščin, „Predgovor“, u knjizi: Đ. Arnold, *Izabrana djela*, priredio D. Miščin, Zagreb, 2020., 11–42.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

prošlo zapravo tri faze: „filozofijsku, prirodoslovnu i socijologijsku“, pa s time u vezi kaže ovako:

„Dopustite, da vam te faze u krupnim crtama prikažem: ne bi li tijekom stekli sliku duševne kulture našega stoljeća i uspeli se na visinu, s koje bismo mogli – ako ne već zaviriti u 20. stoljeće, a ono – bar odrediti najpreče potrebe njegove.“²⁸

Dakle, devetnaesto je stoljeće potrebno prikazati zato što smo na njegovu kraju, te da bismo, razumjevši to stoljeće, uvidjeli što bi valjalo učiniti, misli se – prije svega filozofski, u dvadesetome. Stoga se može reći da i Arnold ima neku svijest o početku, u ovome slučaju o početku dvadesetoga stoljeća i o zadacima koji se postavljaju pred filozofiju. I zatim, u prvome odjeljku, prelazi na razmatranje spomenutih triju faza.

Što se tiče prve trećine devetnaestoga stoljeća, tj. te prve, filozofijske faze, Arnold veli da je „najznatnija umna baština“²⁹ što ju je devetnaesto stoljeće preuzelo od osamnaestoga – Kantova filozofija, i to ne zbog nekoga Kantova filozofskoga sustava, već prije svega zbog njegove kritičke metode. No Kantovu se kriticizmu dogodilo ono što najčešće čine nasljednici, naime oni, kako kaže Arnold, „obično sebi u prilog tumače oporuku“.³⁰ Tako je već Fichte „Kantovu tvrdnju, da imademo apriorne oblike mišljenja, shvatio tako, da nam za spoznaju prilika i pojava ne treba u opće iskustva“.³¹ A to su zatim nastavili Schelling i Hegel.

Premda se u Arnoldovu rektorskome govoru osjeća jak otpor prema toj, kako ju jedinstveno zove, Fichte–Schelling–Hegelovoj nauci, tj. čistoj spekulativnoj filozofiji, uostalom kao i u njegova učitelja Markovića, Arnold ipak dodaje ovo:

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, 24.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

„S više ponosa nego li na usta Hegelova, nije filozofija nikad govorila. Držeći, da je našla put, koji vodi k apsolutnoj spoznaji, otkazala je službu svim znanostima, kojima se prije služila kao organima – i proglasila se upravo svemogućom.“³²

No nakon Hegelove smrti uslijedio je protuudar. Arnold potom ukratko razmatra novokantovstvo i Friedricha Alberta Langea, pa pozitivizam i Augustea Comtea, zatim Johna Stuarta Milla i Herberta Spencera, dakle sve od reda protivnike metafizike, pa zaključuje:

„Nazori kao što su: da je metafizika zastarjeli tipus mišljenja, njezine hipoteze da su opijati razuma, ona da je nesmisao i kao znanost u opće nemoguća – od onda su se sasvim udomili.“³³

A ako je takvo stanje u filozofiji, kakvo li je istom u prirodnim znanostima. No to se, po Arnoldovu mišljenju, može donekle i razumjeti:

„Smiono, da ne rečem bahato, ignorovanje prirodnih nauka sa strane apriorističkoga mudrovanja već je o sebi izazivalo odmazdu; a sjajni rezultati, polučeni u povodu empirijske metode po gotovo su nametali misao, da prirodnim naukama ne treba filozofije u opće.“³⁴

I to bi bila ta druga faza. Ipak, posljedica je takva prirodoslovnoga pristupa – očevidni skepticizam, pa u vezi s time Arnold spominje fizičara Johna Tyndalla i fiziologa Du Bois-Reymonda i njegovih poznatih sedam svjetskih zagonetaka, koje je potonji iznio 1880. u jednome govoru što ga je održao u Berlinskoj akademiji znanosti. Napokon, pozitivizam se ugniježdio i u književnosti pod imenom naturalizma. Stoga je Arnoldov zaključak³⁵: „Moderna je umjetnost baš kao i moderna znanost bez svake metafizike.“

I sada dolazi treća faza, koju je, donekle protusmisleno, uzrokovao upravo najveći obožavatelj prirodnih znanosti, naime Auguste Comte.

³² Isto, 25.

³³ Isto, 28.

³⁴ Isto.

³⁵ Isto, 30.

To je ta faza socijalnih znanosti, recimo sociologije, koja je nastupila u posljednjim desetljećima devetnaestoga stoljeća. Tu Arnold navodi, među ostalim, i papu Leona XIII. (kaže, propustom, Pio) i njegovu encikliku *Rerum novarum* od 15. svibnja 1891. Tako se znanost počela „socijalizirati“, tj. postajati socijalnom, i to će, po Arnoldovu mišljenju, biti njezina glavna oznaka i u nadolazećem dvadesetome stoljeću. A slično vrijedi i za umjetnost.

Premda Arnold ne prihvaća onu tzv. Fichte–Schelling–Hegelovu filozofiju, jer, kako kaže, „Žaliti se mora jedino, što su smetnuli s uma Aristotelovu (ÆAristotevlh~) riječ, da svako znanje stječemo iskustvom.“³⁶, još je dakako manje sklon novokantovstvu, pozitivizmu i materijalizmu. Prije svega, sve te struje vode do skepticizma. A ovaj, kao u svojevrsnu suprotnost, uvire u misticizam. I tu Arnold, sa začudnom snagom, dijagnosticira stanje na kraju devetnaestoga stoljeća, ne samo u filozofiji i u znanosti, posebice sa stajališta njezine sve veće specijalizacije, nego i u društvenim prilikama, a što će se, tako reći, velikim dijelom „preliti“ i u dvadeseto. Veli ovako:

„Nu nije zazor od metafizičkih idejala zarazio samo više nego žalibože i niže slojeve pučanstva; jer je težnja za popularizacijom znanosti skrbila za to, da se sve, što učenjaci pišu, i na ulici pripovijeda. Tu teorija tek i postaje praksom, pošto se odatle, što se nadćutilno, dakle bog, duša i idejali ne mogu tobož spoznati, naprećac zaključuje, da ih u obće ni nema. Iz tih pak je negacija baš proiztekao onaj strašni moral, po kojemu borba za život nije samo svjetski nego i evolucionni zakon. Tko se u borbi za opstanak uzdrži – taj je imao pravo. Sila je pravo.“³⁷

Zato se devetnaesto stoljeće koliko god da je naizgled napredno ne može primjerice mjeriti s grćkom kulturom. Jer:

„Helenska je kultura klasićkoga doba bila u prvome redu idejalna a k tomu individualna, a naša je u prvome redu materijalna a uz to socijalna. Zato je razumljivo, da se Sokrat, komu su idejali više vrijedili od svega zemskoga

³⁶ Isto, 32.

³⁷ Isto, 33.

blaga, a pojedinci opet više od društva – nebi za našu kulturu, kod koje baš obrnuto biva, mogao oduševiti.“³⁸

Kako bi se izbjegla „pocjepkanost znanosti“³⁹, Arnold se na kraju zalaže za to da se filozofija opet stavi u središte cjelokupnoga znanstvenoga sustava, jer „συνοπτικός može biti samo filozofski duh“.⁴⁰ I otuda zaključuje da je filozofija *condicio sine qua non* svake znanosti. Ali naravno, može se postaviti pitanje: koja filozofija? Ili, čija filozofija? Ako se treba vraćati, veli Arnold, onda se valja vratiti najvećemu geniju svih vremena, „koji nije bio manji štovalac empirije od današnjih materijalista, a ipak je utvrdio metafiziku kao znanost o svijetu idejala“⁴¹, naime Aristotelu. Dakle, nešto kao „zurück zu Aristoteles“. I to bi bila Arnoldova poruka za budućnost, tj. za dvadeseto stoljeće, recimo za jedan novi filozofski početak. Poruka koja se uklapa u ono što se zove „austrijska filozofija“, ili „austrijski realizam“, u osnovi kojega i leži jedno osobito razumijevanje Aristotelove filozofije, i ponovno otkrivanje te filozofije, kako s filozofske, tako i s klasično-filološke strane.

3. Razlika u jeziku, pravopisu i slovopisu

Kada bi tkogod, neupućen u povijest hrvatskoga (književnoga) jezika, primjerice kakav tuđinac, kojemu nije poznato kako se je ta povijest odvijala, pročitao dva navedena rektorska govora, lako bi mogao pomisliti da nisu pisani istim jezikom. Tako, dok je jezik Arnoldova govora vrlo blizak stanju u današnjem književnome jeziku, isto se za jezik Markovićeve govora ne bi moglo ustvrditi. Štoviše, spomenuti bi tuđinac, ako ne bi vodio računa o godinama kada su ti govori izne-

³⁸ Isto, 37.

³⁹ Isto, 39.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto, 41.

seni, mogao na brzinu zaključiti da Markovićev govor i onaj Arnoldov uzajamno dijeli možda i jedno, ili pak više stoljeća. A ipak, između jednoga i drugoga prošlo je svega osamnaest godina. Postavlja se stoga pitanje: kako to treba tumačiti?

Dakako, razlog tomu leži u događajima koji su se, u vezi s hrvatskim književnim jezikom, zbili, ili počeli zbivati, devedesetih godina devetnaestoga stoljeća. Razdjelnica je pri tome godina 1892., kada je objelodanjen pravopis Ivana Broza.⁴² U godini u kojoj je Arnold postao rektorom, objavljena je pak slovnica Tome Maretića⁴³, a završetkom se toga zbivanja, ili toga „processa“, može smatrati godina 1901., kada je izašao rječnik Ivana Broza i Franje Ivekovića.⁴⁴ Treba k tomu napomenuti da je godine 1892. Brozov pravopis bio propisan za uporabu u školama. Evo što o tome kaže sam Broz u predgovoru drugomu izdanju svoga pravopisa godine 1893.:

„Visoka kr. zem. vlada, odio za bogoštovlje i nastavu, naredila je naredbom od 20. listopada 1892. br. 13.863., da valja u hrvatskim školama pišući latinskim slovima, upotrebljavati pravopis, kako se određuje u ovoj knjizi. Nema sumnje, da će naredba naše visoke vlade najpovoljnije uspjeti.“⁴⁵

Toga se je pravopisa dakle valjalo držati, posebice u „službenim“ akademskim prilikama, kao što je bio rektorski govor na Sveučilištu.

⁴² Vidi *Hrvatski pravopis*, po određenju kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, napisao Dr. Ivan Broz, prof. u kr. gimn. zagrebačkoj, Zagreb, 1892.

⁴³ Vidi Tomo Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1899.

⁴⁴ Vidi *Rječnik hrvatskoga jezika*, skupili i obradili F. Iveković i I. Broz, sv. I. – II., Zagreb, 1901.

⁴⁵ Vidi *Hrvatski pravopis*, po određenju kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, napisao I. Broz, prof. u kr. gimn. Zagrebačkoj, [drugo izdanje], Zagreb, 1893., VIII. Predgovor nema naslova, a otisnut je od str. III. do XII. U knjizi se nigdje ne kaže da je posrijedi upravo drugo izdanje, osim u tome predgovoru, gdje se govori o prvome izdanju i o njegovoj „receptiji“, tj. o tome kako ga je prihvatila hrvatska javnost. Na kraju se pak samoga predgovora navodi nadnevak: „U Zagrebu, 8. ožujka 1893.“

Za razliku od toga Franjo pl. Marković godine 1881. ne piše tim pravopisom, nego onim kakav je rabila Zagrebačka filološka škola, ali i velika većina hrvatske književne, znanstvene te uopće naobražene javnosti. Zapravo, i ovdje je riječ o jednome pravopisu, ali koji nikada nije (bio) objavljen. Naime godine 1877. tadašnja kraljevska zemaljska vlada (to je ta pokrata „kr. zem. vlada“) postavila je zemaljskomu školskomu odboru, kojemu je predsjednik bio Ivan Kukuljević Sakcinski, sljedeća tri pitanja⁴⁶:

- Drži li odbor, da bi se pravopisnomu neredu, zavladavšemu u pučkih i srednjih školah ove zemlje na put stati imalo?
- Na koji bi se način to postići imalo?
- Da li je propisanje jedinstvenoga školskoga pravopisa moguće, i koji bi imao biti taj pravopis?⁴⁷

Da bi odgovorio na ta pitanja, taj je odbor osnovao poseban pododbor (predsjednik mu je bio Adolfo Veber, a članovi Franjo Petračić, Franjo pl. Marković, Tadija Smičiklas, Ljudevit Modec i Armin Pavić)⁴⁸, kojemu je zadaća bila razmotriti navedena pitanja. Taj je pododbor u ožujku te 1877. godine podnio zemaljskomu školskomu odboru iz-

⁴⁶ Vidi o tome pitanje u knjizi: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika: Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Zagreb, 1978., 584–585, te Mirko Petravić, „Jedna značajna obljetnica“, članak objavljen u časopisu *Jezik* o sedamdeset i petoj obljetnici rada zemaljskoga školskoga odbora i osnivanja pravopisnoga pododbora (*Jezik* 5, 1952. – 1953., 156–160). Vidi također dvije rasprave u knjizi: B. Marotti, *Pod vidikom sustava. Jezikoslovne rasprave*, Zagreb, 2022., tj. „Prelipeo i častno poduzeće. O Matičinim prijevodima grčkih i rimskih pisaca“, 175–211, posebice 180–185, te „Dativ, lokativ i instrumental množine u pripovijetkama Stjepana Zlatovića. Prinos razumijevanju pojma književnoga jezika“, 259–313, posebice 267–270. U potonjoj raspravi također navodim spomenuta tri pitanja.

⁴⁷ Vidi Ladislav Mrazović, „Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa“, *Vienac* 11, 17. ožujka 1877., 176–179, posebice 178; 13, 31. ožujka 1877., 210–211; 14, 7. travnja 1877., 217–221.

⁴⁸ Isto, 11, 17. ožujka 1877., 178–179.

vješće⁴⁹, u kojem je potanko opisao pravopisna pravila na kojima bi valjalo izraditi (novi) pravopis uz preporuku da se sve to i objavi u jednoj knjizi.⁵⁰ Zemaljski je odbor potom to izvješće proslijedio vladi. No vlada nije postavila zahtjev za izradom pravopisnoga priručnika. To je istom učinila 1889., iste godine kada je umro Adolfo Veber, povjerivši izradu pravopisa Ivanu Brozu na posve drugim načelima. I to je taj pravopis od 1892.

Govorimo dakle o razdoblju između 1877. i 1892., o 15 godina koje su obilježene sve to snažnijim usponom hrvatskih vukovaca, te istodobno postupnim, ali sve očitijim posustajanjem Zagrebačke filološke škole. Riječ je zapravo o svojevrsnoj „pripremi“ onoga što će se dogoditi tijekom devedesetih godina devetnaestoga stoljeća i početkom dvadesetoga, naime, kako je već rečeno, od godine 1892. do 1901., a što se može označiti kao zamjena biranoga sustava, iliti zamjena književnoga jezika. Namjerno kažem „zamjena“, jer nije posrijedi nikakav jezični „razvoj“, kako se i danas to voli katkada reći, posebice u nestručnim, „laičkim“ krugovima, ali na žalost i u onima, gledajući sa stajališta jezikoslovlja, vrlo stručnima. Dakle potpuno svjestan čin, potpomognut politikom, da se jedan književni jezik, onaj bilježito hrvatski, zamijeni drugim, tj. vukovskim, za koji se, blago rečeno, ne može ustvrditi da je bilježito hrvatski. Tko god bi mogao pomisliti da promjeni pravopisa dajem preveliko značenje. Međutim bitno je razumjeti da nije riječ samo o pravopisu, nego upravo o samome jeziku. Općenito govoreći, u raspravama tih godina, tj. u navedenu razdoblju, riječ *pravopis* valja razumjeti kao *pars pro toto*: redovito se, makar prešutno, govori (i) o izmjenama u jeziku.

Zašto je pak moguće govoriti o „pripremnome razdoblju“, lijepo pokazuje članak pod naslovom *Fonetički ili etimologički?*, što ga je

⁴⁹ Vidi Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, 585–586.

⁵⁰ O tome je dakle izvješću, i to dosta opširno, u *Viencu* izvijestio L. Mrazović, te se po tome njegovu izvješću može razabrati kako je taj pravopis trebao izgledati. Vidi „Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa“.

Tomo Maretić objavio u *Viencu* 1889. Navodim ovdje početak toga članka, koji se može smatrati ne samo dalekosežnim nego upravo proročanskim:

„Budući da je naša kr. zemaljska vlada odlučila u školske knjige uvesti fonetički pravopis mjesto dosadašnjega etimologičkog, po tom se može lako prosuditi, da hrvatsku književnost u nedalekoj budućnosti čeka velika reforma, koja ne će do duše ni malo dirnuti u nutarnju njezinu vrijednost niti u stil, jer naizvršnja pjesma ili pripovijetka baš kao i najlošija može biti napisana i Vukovijem i Kurelčevijem pravopisom, a da se njezina vrijednost ni za trun ne promijeni. [...] Ali spoljašnji oblik biće zacijelo za deset–dvadeset ili nješto više godina posve drukčiji nego li je danas: dok su današnji hrvatski pisci, koji pišu fonetički posve rijetki, a ono će za dva ili za tri decenija današnji razmjer izmegju fonetika i etimologa biti upravo prevrnut, onda će se na prste moći izbrojiti pisci, koji će se držati etimologičkoga pravopisa.“⁵¹

No već je na zasjedanju pravopisnoga pododbora 1877. bilo znatnih neslaganja među njegovim članovima, posebice između Franje pl. Markovića i bivšega mu prijatelja iz mladosti Armina Pavića. Marković je pri tome čvrsto branio tzv. „etimologički“, tj. tvorbeni pravopis, zapravo pravopis koji je rabila Zagrebačka škola, a Pavić se je zalagao za tzv. „fonetički“, tj. za pravopis prema izgovornome načelu, što znači za vukovski pravopis.⁵² Marković je pri tome, sve do smrti 15. rujna 1914., neovisno o promjenama koje su se zbile na prijelazu stoljeća, ostao dosljedan ne samo tvorbenomu pravopisu nego i jeziku koji je promicala Zagrebačka škola.⁵³ Pavića je međutim, početkom 1892.,

⁵¹ Vidi T. Maretić, „Fonetički ili etimologički?“, *Vienac* 14, 6. travnja 1889., 219–223; 15, 13. travnja 1889., 236–239. Navodak se nalazi u broju 14. od 6. travnja na str. 219. do 220.

⁵² Vidi Mrazović, „Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa“, *Vienac* 14, 7. travnja 1877., 218–219.

⁵³ O obilježjima sam Markovićeve jezika pisao na više mjesta, ali da ovdje sve to ne ponavljam, vidi npr. u spomenutoj knjizi *Tročlani sklop. Ogledi o filozofiji jezika*, i to u „Dodatku“, gdje donosim tri odsjeka iz rukopisne *Logike* F. Markovića, „Uvodnu bilješku“, 305–312, a o jeziku posebice 306–308. Drugo je pitanje da bi Markovićeve jezik valjalo posebno proučiti, i to na razini cjeline njegova *opus*a, te mu posvetiti posebnu knjigu. Ali dakako, to vrijedi i za Arnoldov jezik.

vlada postavila za revizora svih knjiga što će se tiskati o njezinu trošku. Ili, kako to kaže Ivan Broz:

„Visoka kr. zemaljska vlada, odio za bogoštovlje i nastavu prihvati to mišljenje za svoje [tj. da se izradi jedan pravopis, i to na „fonetičkim“ načelima – op. B. M.] pa želeći, da bi se što prije postiglo jedinstvo pravopisa u svjema školama, postavila je u početku g. 1892. kr. sveučilišnoga profesora za hrvatsku filologiju, g. Armina Pavića, revizorom svih knjiga, što će se o njezinu trošku i u njezinoj nakladi štampati, a meni je naložila da izradim ne samo pravila za pravopis nego i pravopisni rječnik. Tako je postala ova knjiga, koju je u svemu odobrio g. prof. A. Pavić.“⁵⁴

Premda je na zasjedanju pravopisnoga pododbora bilo dogovoreno da pravopis bude „etymologijski“ (zapravo je bilo izglasovano, jer je Pavić bio protiv toga), dakle onaj za koji se je zalagao Marković, pobjedu je na kraju, 15 godina poslije, ipak iznio Pavić, postavši 1892. revizorom svih knjiga koje će se tiskati o vladinu trošku, te pošto je u škole bio uveden Brozov pravopis.⁵⁵ A i Tomo Maretić postao je te 1892. saborskim zastupnikom te je znatno pridonio tomu da spomenuti pravopis bude uveden. Redoslijed bi događaja, prema tome, bio ovakav:

- 6. travnja 1889. Maretićev članak *Fonetički ili etimologički? u Viencu*
- 6. kolovoza 1889. umire Adolfo Veber

⁵⁴ Vidi *Hrvatski pravopis*, Broz, [drugo izdanje], 1893., IV–V. Usp. i Z. Vince, „Zaokret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća“, *Croatica* 6, 1975., 131–159, posebice 131–132.

⁵⁵ O Pavićevu djelovanju u pravopisnome pododboru, ali i poslije, nakon što je objavljen Brozov pravopis, vidi Mario Grčević, „Armin Pavić i filološka škola hrvatskih vukovaca“, u knjizi: *Učitelj i prijatelj. Zbornik radova u čast Radoslavu Katičiću*, uredili Stjepan Damjanović i Damir Zorić, Zagreb, 2023., 93–143, posebice 123–130 (poglavlje „Kodifikacija“). No usp. i Lászlóov „pravorijek“ o istome pododboru, koji je moguće odčitati već iz naslova članka, u: B. László, „I tako se kola kretose koturati nizbrdo. Iztraga iztrage ahkavacah iliti razkrinka rabote akavacah“, *Vijenac* 185, 5. travnja 2001., 20–21.

- početkom školne godine 1889./1890., dakle nakon Veberove smrti, vlada opet razmatra pitanje o jedinstvu pravopisa te donosi odluku da taj pravopis mora biti „osnovan na načelima fonetičkoga pisanja“
- početkom 1892. Pavić postaje revizorom svih knjiga koje će se tiskati o vladinu trošku
- 1892. Maretić ulazi u sabor
- sredinom 1892. izlazi Brozov pravopis
- 20. listopada 1892. vladina naredba kojom se Brozov pravopis propisuje za škole.

Prema tome, kada Arnold postaje rektorom, na snazi je već sedam godina Brozov pravopis. Ali dakako, stvari ipak nisu tako jednostavne. Jer, i Arnold je pisao pravopisom, a i jezikom Zagrebačke filološke škole. Tako je, primjerice, pisana njegova doktorska disertacija *Etika i poviest*, koja je objelodanjena 1879.⁵⁶, a tako i njegova poznata rasprava *Zadnja bića*, koja je pak objavljena 1888.⁵⁷, što znači da su i jedna i druga izašle prije 1892., tj. upravo u razdoblju između 1877. i 1892. O kakvim je razlikama riječ u pogledu jezika, pravopisa i slovopisa, možda najbolje pokazuje Arnoldova knjiga *Logika za srednja učilišta*, kojoj je prvo izdanje objelodanjeno 1888., dakle prije 1892., a drugo 1898., dakle nakon 1892. (oba su izdanja objavljena „Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade“). Evo jedan ulomak iz prvoga izdanja:

„A na jednaki način dodjosmo do pojmova o nebu i paklu, o sfingah i aždajah te mnogih fantastičnih tvorovih. Da li takvim duševnim tvorovom išta u svietu izvanjem odgovara, ne treba ovdje potanko pretresivati; no stalno je,

⁵⁶ Vidi G. Arnold, *Etika i poviest. Razprava odobrena od povjerenikâ strogih izpita fakulteta mudroslovnoga*, Zagreb, 1879.

⁵⁷ Vidi G. Arnold, „Zadnja bića. Metafizična razprava“, *Rad JAZU* 93, 1888., 105–134 (predano u sjednici filozofičko-juridičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 17. studenoga 1886.).

da protuslovnim u sebi ne odgovara ništa, a da bez protuslovnih ne mogu obstojati ni najpozitivnije znanosti prirodne. Atome i sile, postanak i propast svijeta primjerice nije nitko ćutili poimao; ali predodžbe i pojmovi o njih upotrebljavaju se i obrađuju ipak u znanosti.⁵⁸

A evo kako je u drugome izdanju:

„A na sličan način dođosmo do pojmova o nebu i paklu, o sfingama i aždajama, i mnogim drugim duševnim tvorinama. Da li takvim duševnim tvorinama išta u svijetu izvanjem odgovara, ne treba ovdje pretresivati; no stalno je, da protuslovnim u sebi ne odgovara ništa, a da bez protuslovnih ne mogu postojati ni najpozitivnije znanosti prirodne. Atome i sile, postanak i propast svijeta primjerice nije nitko ćutilima poimao; ali predodžbe i pojmovi o njima upotrebljavaju se i obrađuju ipak u znanosti.“⁵⁹

Premda Arnold u predgovoru drugomu izdanju kaže da se ono razlikuje od prvoga po tome „što je udešeno prema novomu pravopisu“⁶⁰, treba uočiti da nije samo riječ o pravopisnim izmjenama nego i o onima jezičnima (to bi bio taj *pars pro toto*). Doduše, Arnold dalje veli da je to novo izdanje „i jezično dotjeranije“⁶¹, ali pri tome ne misli na razliku u jeziku između Zagrebačke škole, kojim je pisano prvo izdanje, i škole hrvatskih vukovaca, kojim je pisano drugo izdanje, nego na izmjene nekih riječi koje je sam proveo. Takve su izmjene *na jednaki način* (1888.) prema *na sličan način* (1898.), ili *obstojati* (1888.) prema *postojati* (1898.).⁶² No to nije ono o čem je ovdje riječ. Razlike između dviju škola očituju se u tima dvama izdanjima u sljedećem (navodim redom od slovopisa, preko pravopisa, do jezika):

- *dj* (1888.) prema *đ* (1898.), što je slovo, iliti pisme, koje je 1878. uveo Đuro Daničić, i to prema jednome slovu iz staronordijske

⁵⁸ Vidi G. Arnold, *Logika za srednja učilišta*, Zagreb, 1888., 5.

⁵⁹ Vidi G. Arnold, *Logika za srednja učilišta*, drugo izdanje, Zagreb, 1898., 5–6.

⁶⁰ Isto, IV.

⁶¹ Isto.

⁶² Premda nije posve jasno zašto bi poraba glagola *postojati* umjesto glagola *obstojati* (ili u vukovskome zapisu *opstojati*) bila jezično opravdanija.

i anglosaske abecede (tj. *ð*), te se ono i danas rabi npr. u islanskom, a prihvatio ga je Ivan Broz u svome pravopisu (*dodjosmo* prema *doðosmo*, ili *obradjuju* prema *obraðuju*)

- zapis sljednika jata u dugim slogovima dvoslovom *ie* (1888.) prema zapisu troslovom *ije* (1898.), što upućuje na dvosložni izgovor toga dvoglasa, koji je međutim, u biranome sustavu hrvatskome, redovito jednosložan (*svietu* prema *svijetu*; birani je izgovor u obama slučajevima [svj^{et}u])
- skup *čb* (1888.), gdje u zapisu nije provedena prilagodba po zvučnosti bezvučnoga suglasnika *č* pred zvučnim *b*, budući da je na fonološkoj razini pretkažljiva, prema skupu *džb* (1898.), gdje je ta prilagodba zapisana dvoslovom *dž*, kojim se označuje zvučni parnjak od *č*, tj. suglasnik [ʒ], što je također novina (*predočbe* prema *predodžbe*)
- dativ množine *duševnim tvorovom* (1888.) prema *duševnim tvorinama* (1898.), gdje je ujedno izmijenjena i riječ *tvor* u *tvorina* (bilo bi *duševnim tvorovima*)
- lokativ množine *o sfingah i aždajah te mnogih fantastičnih tvorovih* (1888.) prema *o sfingama i aždajama, i mnogim drugim duševnim tvorinama* (1898.), gdje je također izmijenjena riječ *tvor* u *tvorina* (bilo bi opet *duševnim tvorovima*), a k tomu i pridjev *fantastičan* u *duševan* (bilo bi *fantastičnim*), te je još dodan *drugi*
- instrumental množine *ćutili* (1888.) prema *ćutilima* (1898.).

Posebno treba istaknuti ono što je isto, a to je genitiv množine *pojmov* (1888.) prema *pojmov* (1898.), premda bi se godine 1888. očekivalo *pojmovah*, s dočetnim *-h* u tome genitivu množine, jer je to bilo svojevrsno obilježje Zagrebačke filološke škole (zato su ih zvali *ahavci*, prema dočetku *-ah*). No iako je na zasjedanju pravopisnoga pododbora, nakon vrlo duge raspre, bilo izglasovano da će se u novome pravopisu to dočetno *-h* pisati u svima sklonidbama (*konjah*,

poljah, ženah, stvarih)⁶³, osamdesetih se godina može uočiti postupno odustajanje od toga dočelnoga *-h*. Primjerice jedan Veber, koji je bio, uz Bogoslava Šuleka, možda i najgorljiviji pristaša spomenutoga dočetka, godine 1884. u *Viencu* objavljuje članak *Brus jezika*, u potpunosti pisan prema načelima Zagrebačke škole, ali bez *-h* u genitivu množine.⁶⁴ Štoviše, ni sam Marković nije pisao to *-h*, premda je zacijelo glasovao za *-h* na zasjedanju pravopisnoga pododбора 1877.⁶⁵

Kako pokazuje navedeni ulomak iz dvaju izdanja Arnoldove *Logike*, spomenuta je zamjena biranoga sustava potkraj devetnaestoga stoljeća izazvala velike pomutnje i silna nesnalaženja, posebice među hrvatskim književnicima, od kojih mnogi nisu htjeli pisati novim pravopisom (te istodobno promijeniti jezik), a među onima koji su te promjene i prihvatili, mnogi nisu bili dovoljno jezikoslovno naobraženi da bi se u svem tome uzmolgli snaći. Slučaj Vladimira Vidrića osobito je dojmljiv primjer.⁶⁶

Što se pak tiče Arnoldove *Psihologije*, ona je prvi put objavljena 1893. (također „Troškom i nakladom kralj. dalmat.-hrvat.-slavon. zemaljske vlade“), što znači nakon uvedbe Brozova pravopisa, te je dakako i pisana u skladu s vukovskim sustavom.⁶⁷ Arnold se još znao

⁶³ Vidi Mrazović, „Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa“, *Vienac* 14, 7. travnja 1877., 219–220.

⁶⁴ Vidi Adolfo Veber, „Brus jezika. Opazke na opazke gospodina f“, *Vienac* 42, 18. listopada 1884., 674–675. Usp. npr. ovu rečenicu (675): „Poslije ovih obćenitih prigovora prelazi g. f na pojedinosti, na kojih evo mu odgovora.“ Dakle, *prigovora*, ne *prigovorah*.

⁶⁵ Ne zna se tko je za što glasovao. Mrazović samo napominje da je prijedlog da se piše *-h* (on kaže *ah*) usvojen većinom glasova („Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa“, *Vienac* 14, 7. travnja 1877., 220). Ali kažem, Marković je zacijelo glasovao za taj prijedlog, jer inače ne bi bilo većine, budući da su Pavić i Smičiklas vjerojatno bili protiv.

⁶⁶ O Vidriću pišem u spomenutoj knjizi *Pod vidikom sustava. Jezikoslovne rasprave*, i to u raspravi pod naslovom „Je li Vidrić doista pisao ‘jugoslavenskim esperantom’?“ (314–335).

⁶⁷ Vidi Arnold, *Psihologija za srednja učilišta*, Zagreb, 1893.

„vraćati“ tvorbenomu pravopisu, tj. pravopisu Zagrebačke škole, ali samo pravopisu, ne i jeziku, i to samo mjestimice, što bi bio više „odzvuk“ nekadašnjega biranoga sustava hrvatskoga, koji već bijaše „pospremljen u povijest“ kao nešto starinsko i prevladano. Tako, primjerice, u prvome govoru što ga je održao kao predsjednik Matice hrvatske 13. srpnja 1902. nalazimo zapise *rieči* pored *lijepe* i *svijetu*, *nepodpunoga* pored *potpuna*, uz dosljedno pisanje *dj* mjesto *đ*.⁶⁸ Dakle, reklo bi se, posve nesustavno. No godine 1909., također u predsjedničkom govoru što ga je pod naslovom *Jedinstvena hrvatska narodna kultura* održao na glavnoj skupštini Matice hrvatske 25. ožujka 1909., već se može govoriti o posve „stabilnoj“ vukovskoj „normi“.⁶⁹

S druge strane, da je bilo moguće i oduprijeti se novomu (književnomu) jeziku, pokazuje nam Markovićeve *Estetika*, koja je izašla 1903., dakle jedanaest godina nakon Brozova pravopisa, četiri godine nakon Maretićeve slovnice te dvije godine nakon Broz–Ivekovićeve rječnika, i to također „Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade“, a ipak je pisana u potpunosti prema načelima Zagrebačke filološke škole (osim već spomenutoga dočelnoga *-h* u genitivu množine, umjesto kojega Marković, u načelu, piše „krović“ na samoglasniku *a*, ili pak *i*, tj. *-â, -î*).⁷⁰ I to bi bila ta razlika prema Arnoldu.

Još se jedan „tvrđi“ pristaša Zagrebačke škole, osim Franje pl. Markovića, nije dao uvjeriti u „prednosti“ vukovskoga sustava. Riječ

⁶⁸ Vidi „Govor g. dra. Gjure Arnolda predsjednika ‘Matice Hrvatske’“, *Obzor* 160, 14. srpnja 1902., 1.

⁶⁹ Vidi G. Arnold, „Jedinstvena hrvatska narodna kultura. Govor predsjednika M. H. dra. Gjure Arnolda držan na glavnoj skupštini dne 25. ožujka 1909.“, *Glas Matice Hrvatske* 10, 25. ožujka 1909., 73–76.

⁷⁰ Vidi F. Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, Zagreb, 1903. Poseban je slučaj treće izdanje Markovićeve spjeva *Kohan i Vlasta*, koje je izašlo 1901., ali u to ovdje ne mogu ulaziti. Vidi *Kohan i Vlasta*, epska pjesan F. Markovića, treće ispravljeno izdanje s uvodom povjesnim, Zagreb, 1901. O tome potanko govorim u radu „Nikola Andrić kao prireditelj Markovićeve spjeva *Kohan i Vlasta*“, koji je u tisku, a trebao bi biti objavljen u *Zborniku o Nikoli Andriću*.

je o Dragutinu Parčiću, koji je 1901., godinu dana prije smrti, objavio treće izdanje svoga *Rječnika hrvatsko-talijanskoga*⁷¹, i to posve „u duhu“, tj. prema načelima Zagrebačke škole. Taj je Parčićev rječnik, koji je objavljen dakle iste godine kada je izašao i onaj Broz–Ivekovićev, zacijelo jedan od najboljih hrvatskih rječnika u inače bogatoj povijesti hrvatske leksikografije.

4. Razlika u pristupu

Arnold je u svome rektorskome govoru opisao stanje u europskoj, donekle i u svjetskoj filozofiji tijekom devetnaestoga stoljeća i na pragu dvadesetoga, te je na osnovi njezina razvoja, na osnovi njezina odnosa prema (prirodnim) znanostima i na osnovi „dijagnostike stanja stvari“ pokušao navesti koji bi bili zadatci filozofije u novome stoljeću, pa i utemeljiti, ili, malo blaže rečeno, predložiti jedan njezin mogući početak. Sve to vrijedi dakako za filozofiju općenito, no time ujedno i za hrvatsku filozofiju. Pri tome upada u oči da među mnogim filozofima koje je spomenuo, te donekle i razmotrio pojedine njihove filozofije, nema nijednoga hrvatskoga, osim baruna Lazara Hellenbacha, i to posve negativno. Upravo suprotno nego što nalazimo u Markovićevu rektorskome govoru, gdje se pak navode samo hrvatski filozofi, a nema nijednoga nehrvatskoga, osim u smislu tzv. sekundarne literature, ili pak kao predmet rasprave kojega hrvatskoga filozofa.

Stoga se i ovdje postavlja pitanje: kako to treba razumjeti? Moglo bi se pomisliti, s jedne strane, da Arnold, kao Markovićev nastavljajući i kolega na Sveučilištu, sve ono o čem je govorio Marković osamnaest godina prije, pretpostavlja kao samorazumljivo. U smislu, to je već sve rečeno, naše stare filozofe treba svakako istraživati, toga smo svjesni i nije to potrebno dodatno ponavljati.

⁷¹ Vidi *Vocabolario croato-italiano*, compilato per cura di Carlo A. Parčić, terza edizione corretta ed aumentata, Zara, 1901.

Druga bi mogućnost bila da Arnold jednostavno ne mari za hrvatske filozofe, te da ga povijest hrvatske filozofije uopće ne zanima. Da to ne stoji, jasno pokazuju različita mjesta iz drugih Arnoldovih spisa, kao što je primjerice ovo:

„Ne preostaje dakle nego da na svim područjima izlučujemo tudje, čuvamo i usavršujemo svoje i uzgajamo muževnu samostalnost u pravcu narodnoga osjećanja. Domovinski ponos, čuvstvo zajedništva i narodno shvatanje života jedini su u stanju izgaditi ne samo opreke dosadanjega uzgoja nego donekle i opreke različitih vjera.“⁷²

Stoga, kako nastavlja, „do pravoga narodnoga preporoda možemo doći samo tako, da se u svom životu i radu stavimo sasvim na hrvatski narodni princip.“⁷³ Premda u tome svome govoru Arnold ponajviše razmatra hrvatsku kulturu i hrvatsku književnost, zacijelo bi bilo moguće njegov „dokazni postupak“ primijeniti i na hrvatsku filozofiju. Ukoliko to jest moguće, tada bi se moglo ustvrditi da se moramo postaviti na „hrvatski narodni princip“, i to ne samo što se tiče hrvatske kulture općenito, ili pak hrvatske književnosti posebno, nego također, a zapravo i prije svega, u pogledu hrvatske filozofije. Jer, samo bi tako shvaćena, ili tako ustrojena cjelina, u smislu „jedinstvene hrvatske narodne kulture“, mogla potvrditi poznati Arnoldov stavak da „ideju čovječanstva najviše i najbolje ostvaruje onaj, koji čovječanstvo ljubi u svom vlastitom narodu“.⁷⁴

⁷² Vidi Arnold, „Jedinstvena hrvatska narodna kultura“, 76.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto. Potanje o Arnoldovu shvaćanju hrvatske kulture, te o odnosu književnosti, dotično umjetnosti, i naroda vidi u već spomenutoj knjizi Posavca *Arnold kao estetičar*, posebice IV. dio pod naslovom „Umjetnost i narod“ (87–166). Vidi također poglavlje „Narod i domovina“ u knjizi Vuk-Pavlovića *Stvaralački lik Dure Arnolda* (52–58). O razlici u Arnoldovu poimanju domoljublja u njegovoj disertaciji *Etika i poviest godine 1879.*, te u govoru *Jedinstvena hrvatska narodna kultura*, što ga je kao predsjednik Matice hrvatske održao trideset godina poslije, tj. 1909., vidi Ivana Skuhala Karasman, „Gjuro Arnold o domoljublju“, *Filozofska istraživanja* 126, 2012., 205–210.

Štoviše, u prilog tomu govore i pojedini Arnoldovi pjesmotvori, a ovdje ima smisla navesti prve dvije kitice iz pjesme *Hrvatskoj*, koja je objavljena 1907. u zbirci *Čeznuća i maštanja*, a poslije i 1923. u *Izabranim pjesmama*:

Ja znam, da nije više danas moda
Pred tobom sagnut ponosno si čelo,
I skidat čelom zlato s nebna svoda,
Ovijat njim ti mučeničko tielo...

Al ja sam, prosti, nešto glave svoje,
I ne ću kanit navika se starih:
Ja pjevam noću, kad se zvijezde roje,
I danju, kada svietom sunce jari.⁷⁵

Treća bi napokon mogućnost bila ta da Arnold, govoreći o jednome novome početku u dvadesetome stoljeću, govori istodobno koliko o europskoj, toliko o hrvatskoj filozofiji, te da taj mogući povratak na Aristotela vrijedi istodobno kako za Europu, tako i za nas. Štoviše, moglo bi se dalje nastaviti, upravo kada bi tako postupili veliki europski narodi, kada bi to postala „tendencija“, ili neki njihov filozofski smjer, tada bi se tomu mogla priključiti i Hrvatska.

Ako pak stoji ovo posljednje, to bi moglo značiti da su ta dva govora, u određenome smislu, dvije mogućnosti, ili dva „modela“, kako utemeljiti moguću budućnost hrvatske filozofije. Jedan, Arnoldov, koji tu budućnost, sudeći prema rektorskome govoru, vidi, prije svega, u oslonu na ono što se zbiva u velikih europskih naroda. Jasno je naravno da je i Marković svjestan da bez europskoga obzora, u

⁷⁵ Vidi G. Arnold, *Čeznuća i maštanja. Pjesme 1900–1907.*, Zagreb, 1907., 98. Usp. i G. Arnold, *Izabrane pjesme*, Zagreb, 1923., 16. Godine je 1923. sljednik jata u dugim slogovima umjesto dvoslovom *ie* pisan troslovom *ije*, pa tako *tielo* bude *tijelo*, *zvijezde* budu *zvijezde*, a *svietom* bude *svijetom*.

Bojan Marotti

smislu nekakva zatvaranja, nema budućnosti hrvatske filozofije. To je vidljivo iz mnogih njegovih djela, npr. iz rukopisne *Logike*. Razlika je međutim u tome što je za tu budućnost, po Markovićeveu mišljenju, ako je do toga da hrvatska filozofija ne bude samo na razini onoga što se zbiva u Europi, nego i do toga da stekne stanovitu vlastitost – ključna upravo povijest hrvatske filozofije, kao njezina bitna, suute-meljujuća sastavnica.